

Fedor Gál

"Inakosť " ako stigma

Ľudia, ktorí sa cítia primárne politicky, národne, etnicky či nábožensky zakotvení, chápu často svoju zakotvenosť v zmysle viery vo výlučnosť vlastnej identity a "našej veci" - a o viere niet čo diskutovať. **Pluralizmus bez dialógu je púhou koexistenciou nesúmerateľných svetov - ich strety majú často fatálne dôsledky.** A zabráňte takýmto stretom v preľudnenom svete migrujúcich nás!

A to nehovorím o tenziách medzi bohatými a chudobnými, elitami a masovým publikom a podobne. Aj toto sú potencionálne vojnové polia. **Za istých okolností (napríklad pocit ohrozenia a hmotný nedostatok) otvára demokracia dvere rovnako ľahko totalitným ideológiám ako potrebe po slobodnej voľbe cesty životom. To preto, že slobodná voľba cesty životom je plná nástrah a kladie na človeka podstatne tvrdšie nároky, než kráčanie v zástupe.**

Žiaľ, vzývanie veľkých cieľov a pozitívnej spirituality nepriniesli masívnu odozvu. A absencia kooperatívneho správania ohrozuje kultúry i národy bez rozdielu. **Zdá sa, že účinnou motiváciou kooperatívneho správania je skôr pud sebazáchovy a koniec - koncov aj jeho výhodnosť, ako apelovanie na morálku a etiku.** Bolo by fajn, keby subjektom takéhoto (t.j. kooperatívneho) správania bol slobodný občan otvorenej spoločnosti, ktorý sa združuje do sociálnych a svojpomocných hnutí, občianskych iniciatív, neziskových organizácií, vytvárajúcich sústavný tlak na štát, jeho inštitúcie - najmä politické strany, vzdelávacie inštitúcie a represívne zložky štátu.

Žijem v krajine, kde je táto téma najdramatickejšie prezentovaná na osude Rómov - žijú medzi nami ako dôkaz neúčinnosti veľkých slov na malé dejiny. Zatiaľ čo jeden z našich najväčších humanistov súčasnosti (Václav Havel) už desiaty rok vedie krajinu od totality k demokracii, desiatky Rómov bolo za jeho prezidentovania zavraždených z rasových dôvodov a ďalšie desaťtisíce žijú v neustálom strachu. Čím to je?

Všimol som si, že spor o postojoch k "iným" je sporom dvoch konceptov identity. Prvý buduje na predstave, že kdesi v nebesiach sa vznáša "moje" náboženstvo, "môj" národ, "moja" politická ideológia, "moja" komunita. Iní sú všetci tí, ktorí toto "moje" nezdierajú, alebo ho dokonca - naozaj či fiktívne - ohrozujú. Podľa druhého konceptu - ktorý vyznávam - je inakosť naprosto prirodzená tak v mojom individuálnom živote (som súčasne aj Žid, aj Slováčok, aj liberál a ešte všeličo iné) ako i v spoločenskom živote - t.j. inakosť mi nielenže neprekáža, ale vnímam ju ako organickú pestrosť života. Činím tak, samozrejme, podmienene dovedy, kým ktosi moju inakosť nebude považovať za dôvod k perzekúciám, diskriminácii, násiliu. Tento ktosi je mojím nepriateľom a - priznávam - príliš ma nezaujíma, z akých psychiatrických, psychologických, sociologických či iných zdrojov jeho agresivita a averzie pramenia. **Principiálne rozdielne koncepty chápania "seba" a "našej veci" obsahujú často aj nemožnosť dialógu predstaviteľov rôznych kultúr, náboženstiev, politických**

ideológií. A čakať na to, až bude v populácii dominovať rozhladený liberál s úctou k "inakosti", je zrejme nebezpečný blud.

V mojej bývalej (Slovensko) a súčasnej (Čechy) vlasti to nie je inak. Na Slovensku sú pre mnohých ľudí podozriví Maďari ("sú to iredentisti", "nemyslia to so Slovenskom dobre"), Rómovia ("vyhýbajú sa práci", "vedú hlučný a asociálny spôsob života") a Židia ("sú to úžerníci", "majú na svedomí alkoholizáciu slovenského národa"). V Čechách prežívajú predsudky voči Rómom (z podobných dôvodov ako na Slovensku) a Nemcom ("vždy sa tu rozťahovali", "chcú späť majetky, ktoré im boli právom zhabané po vojne"). V Čechách i na Slovensku jestvujú značné averzie proti migrantom z Východu ("prišla s nimi mafía", "máme dosť svojich problémov"). **Averzia voči inakosti - nech už jej základ má akékoľvek príčiny - vedie k projektovaniu "iného" ako nebezpečného votrelca.** Ak si my dnes neporadíme s nimi, poradia si zajtra oni s nami" povedal svojho času premiér vlády Slovenskej republiky Vladimír Mečiar na adresu slovenských Rómov. "Potrebujú malý dvor a veľký bič" dodal jeho partner z vládnej koalície, predseda Slovenskej národnej strany Ján Slota.

"Iní" vystavení tlaku reagujú veľmi rozmanito. Ak ich inakosť nie je transparentná (napríklad farba kože, spôsob života, oblečenie a podobne), majú možnosť asimilácie alebo integrácie do majoritnej spoločnosti - ak o to stoja. Ale ak ich inakosť bije do očí, alebo sa jej nechcú a nemôžu vzdať, vznikajú uzavreté komunity a niekedy tiež ghettá. V krajnom prípade masívne emigračné vlny a vleklé konflikty. **O situácii "iných" zásadným spôsobom rozhoduje ich akceptovateľnosť majoritou.** Veď napríklad byť Židom v súčasných Čechách znamená byť členom exkluzívnej minority a svojím spôsobom je to aj statusový symbol. Avšak v tých istých súčasných Čechách byť Rómom znamená byť odsúvaný na spoločenskú perifériu, čeliť dennodenne fámam, predsudkom, faktickej diskriminácii a často aj tvrdému násiliu. A práve tu - nazdávam sa - možno celkom legitímne definovať hranice tolerancie.

Treba však tiež zdôrazniť, že protizidovské pogromy končili v našom priestore so železnou pravidelnosťou okrádaním a vyvlastňovaním Židov. Niekedy je dokonca ťažko odhadnúť, čo bolo hlavným motívom pogromistických nálad - inakosť Židov, či hrabivosť tých, ktorí sa zmocňovali ich majetku. Rómom nebolo čo vziať, a predsa je celá história ich života v tom istom priestore spojená s tvrdou represiou. **Neostáva iné než konštatovať, že centrálnym motívom protirómskych a protizidovských nálad a skutkov bola naozaj ich "inakosť" - vo výzore, spôsobe života, zvnútorňených hodnotách, normách správania a podobne.**

Skúsenosť holokaustu je vyvrcholením snahy o "konečné riešenie" problému "iných" medzi nami genocídou. Avšak, kým židovský holokaust bol nespočetnekrát reflektovaný, o rómskom holokauste sa desaťročia cudne mlčalo. Čím to je? Židovská kultúra je jedným z pilierov euroamerickej kultúry, ktorá sa tak masívne a razantne presadila v globálnom kontexte. Jej akcent na písané slovo, formálne vzdelanie a autoritu inštitúcií je však rómskej kultúre vzdialený. Tu dominuje skôr ústne prenášaná skúsenosť, bezstarostné podceňovanie peňazí a sút'aživosti, život "zo dňa na deň" a "z ruky do úst", život v komunite a nezávislosť na konkrétnom priestore. Zdá sa, že práve tieto

kultúrne konotácie stoja v pozadí faktu, že Rómovia ešte stále žijú "s hviezdou na prsiach". Sú totiž práve vďaka nim nielen "iní", ale aj slabší. **Byť "iným" a súčasne slabým, rozptýleným, neorganizovaným, bez potenciálu účinnej sebaobrany ... zvyšuje sklon istej časti majoritnej populácie k agresivite, násiliu a za príhodných podmienok aj ku genocídnemu správaniu.**

Čo s tým? Vynechám notoricky diskutované terapie ako vzdelávanie, výchova a osveta, dobrá legislatíva, kultúrna autonómia minority a podobne - o ktorých nepochybujem a ktoré v dlhodobom horizonte iste prinesú plody. V čase, keď som spisoval tento text, však bolo v Českej republike od roku 1990 registrovaných niekoľko desiatok rasových vražd mojich rómskych spoluobčanov. Čakať na ďalšiu a ďalšiu? Paralelne s osvetou, vzdelávaním, budovaním lepšej legislatívy a inštitúcií, ktoré budú dohliadať na jej rešpektovanie, treba uplatňovať aj cestu **priamej akcie**. Priamu akciu chápem v zmysle od priamej konfrontácie napríklad s fašizoidnými tendenciami, zoskupeniami a jednotlivcami až po participáciu na riešení konkrétnych problémov každodenného života atakovanej minority takrečeno na tvári miesta. A nielen participáciu v zmysle charity, občianskych iniciatív, sociálneho servisu a sociálnych hnutí, ale priameho zdieľania týchto problémov s minoritou. Poznám ľudí, ktorí absolvovali cestu od nadačnej a charitatívnej činnosti až dovnútra rómskej komunity - naučili sa s nimi žiť, rozumieť im, spolupracovať s nimi. Stálo ich to profit, kariéru, pohodlie a neprineslo im to ani slávu ani moc - a to sú všetko hodnoty, ktoré si súčasník cení nadovšetko. Preto je tento typ správania tak riedky a naráža na akútny nedostatok aktivistov aj v tých najzabehanejších demokraciách. Avšak: **Kým bude čo i len jeden jediný Róm prenasledovaný iba zato, že je čierny a Róm, dovtedy ani ostatní nie sú v bezpečí a keď sa začne "lámať chlieb", príde aj na iných "iných".**

Multikulturalizmus je vizionármi vyhlasovaný za nový megatrend, ktorý raz a navždy tento problém vyrieši. Mnohí analytici však súčasne hovoria o monokulturácii väčšiny v dôsledku vplyvu médií masovej komunikácie, Mc sveta, nadnárodného kapitálu. **Veľké humanistické ciele (boj s hladom a chudobou, ochrana životného prostredia a podobne) sú konfrontované so stratou ich mobilizačnej sily. Masa počúva výzvy mediálnych mágov, a nie vecných znalcov na ekonomiku, ekológiu, regionálnu politiku a podobne.** Pluralita reálnej každodennosti je často iba pluralitou rozhodovania spotrebiteľa zoči-voči pestrej ponuke tovarov a služieb.

Ako to, že rétorika demagogických Vodcov dokáže efektívnejšie mobilizovať masu, ako pokoj a pokora posolstva tolerancie? Môj súčasný názor je tristný: **Je to tým, že krutosť a sila vedú k okamžitému uspokojovaniu základných ľudských potrieb rýchlejšie, ako pokoj a pokora.** A určitá časť ľudí kladie okamžité uspokojovanie svojich základných potrieb veľmi vysoko. Tento fakt má globálne implikácie.

Nazdávam sa, že **globálny étos dnes oslovuje takmer výhradne presvedčených. Globálny legislatívny a politický rámec (univerzálne poňatie práv človeka, demokracia) by mohol byť regulatívom správania aj pre tých ostatných.** Pri jeho rozvíjaní bude potrebné zaujať postoj aj k téme vzťahu plurality a politiky. Je totiž zrejmé, že mnohosť a rozmanitosť (pluralita) ľudí rozdeľuje a nad každou inakosťou sa dvíha jej vlastná politika. Pre postmoderný svet je dokonca charakteristická

akási pluralita monolytických obrazov sveta, do ktorých sa uzavierajú ľudia tej "pravej" národnosti, náboženstva, ideológie. Vidím jediný priestor pre dialóg a hľadanie konsenzu - sú ním vecné problémy, ktoré pretínajú každodenné životy ľudí bez ohľadu na ich konkrétne zakotvenie. Dialóg a konsenzus sú však iba prvé kroky k tomu, o čo naozaj ide, a to je spoločná akcia. Táto predpokladá tak existenciu zdieľaných pravidiel ako aj rešpekt k odlišnostiam. Toto je úloha pre budúce storočie, pretože pre súčasnosť je charakteristická dominancia partikulárnych mocenských a ekonomických záujmov. Zmenu si bude potrebné vynútiť tlakom na inštitúcie štátov a ich zoskupení.

PodĎakovanie:

Jednotlivé verzie textu čítali a pripomienkovali Markus Pápe (novinár), Ivan Gabal (sociológ), Pavol Frič (sociológ), Martin Potůček (sociológ), Marina Barabašová (filozof), Egon Gál (filozof), Paul Polansky (spisovateľ), Jiří Pribáň (právnik). Všetkým ďakujem.

Text bol odprenášaný ako úvodný referát na: The International Council of Christians and Jews, Erlbach 23. August 1998.

Kontakt: fedor@gplusg.cz